

Ang Magsusulat Nga Haduol Na Sa Kamatayon

Sinopsis

Mao kini ang sugilanon nga nagsugod sa kahimugsoan ug natapos sa walay kataposan. Giablihan ang estorya sa matanghagaong gingharian sa Arbata (ang gingharian sa gahom ug sa mahika). Adunay manunukiduki nga nagsaysay sa katingalanan sa kinabuhi ni Inuk. Adunay katingad-an sa kinaiya sa karakter nga giasoy: mokatawa siya kon magsubo, mohilak kon magsadya. Dinayeg pod si Inuk sukad pa sa iyang pagka bata agi sa kamaayo niyang manulat. Apan adunay panghitabo nga makatangong kang Inuk sa laang sa kahadlok sa tibuok niyang kinabuhi. Daghang oportunidad ang nangabli kaniya: katungdanan, pasidungog, gugma, kalinaw... Unsaon kaha ni niya pagdawat taliwa sa suliran nga nagbalhog kaniya sa katalaw? Usa lamang ang iyang tuyo ug tumong: ang pagsulat sa basahon nga makabag-o sa kalibotan sa dili pa siya mamatay. Masakmit ba kaha ni niya nga tinguha? Daghang kahibulongan nga mingbalikos sa iyang kasinatian. Magsang-at kini kaniya sa ang-ang sa usa ka leyenda.

Sugilanon kining maghibalik kanato sa diwa sa karaan nga panahon. Usa kini ka epiko nga magpukaw sa masugilamaton ug Sidlakanon nga kinaiya sa atong mga mito. Binag-o kini nga biliran sa bag-o pod natong siglo.

Gihan-ay sa sugilanon ang mga pangutana: unsa may tinuod nga kahadlok: ang lagmit nga kamatayon ba, o ang walay kamatayon; gigasahan ba si Inuk o gisilotan tungod niini? Kini nga estorya ang mamasanbasan niana nga mga pangutana. Maghiling ug magsukod ang sugilagming sa angay nga hinuklogan kon kita nay makahibalag sa tiunay nga kahuyang sa mortalidad ug sa kabug-at sa pag-inusara.

* * * *

Ang Magsusulat Nga Haduol Na Sa Kamatayon

I

SIYA si Apuni Inuk San Habagatan; siya ang Magsusulat Nga Haduol Na Sa Kamatayon. Gianggaan pod siyang si Inuk. Apan kinsa man gyod ni siya? Pagsusi ko sa kinadak-ang librarya sa Arbata, nakaplagan ko man god ang baga, gabok, ug dalag nang librong giulohan og “Ang Kasaysayan.” Sinulat kining Inuk. Wala lang ako madani sa gitala sa akta. Wala man goy tinuod nga “kasaysayan.” Maong gipukaw ko ang Gahom. Gipunting ko ang Gahom sa libro. Pinaagi sa akong Gahom, gikaykay ko ang masulob-ong estorya sa tagsulat nga may dakong kahibulongan sa iyang kinabuhi. Mao ni ang akong natukas sa *iyang* kasaysayan nga way samang tanghaga...

Nahimugso si Inuk. Talisalop ang Adlaw. Kalalawan kadto sa Isda. Natawo siya sa gamay ug hilom nga balangay sa Sam-ang. Wala na unta magdahom ang mga ginikanan nga madugangan ang napulog duha nila ka anak. Tiguwang na sad si Nang Amanta. Hapit intawon siya mabugto paghimugso sa bata. Manggisupakon lang gyod ang inahan sa kamatayon. Nan, gimaya sa banay ang kaluwasan sa duha. Apan paggawas sa puya, nangluspod lang kini. Gatutok kanilang tanan. Wala magtiyabaw. Wala sad magkatawa. Hilom nga mga luha lamang ang nanglugmaw sa gagmay niyang mga mata samtang ang kinutoban sa iyang kalibotan naglanog sa hikatawa.

Sa unang higayon, nasabtan ni Inuk kon unsa ang kasubo pagkamatay sa pinalangga niyang iring. Binuhi na ang iring sa ilang banay sa wala pa matawo ang bata. Nangalagas na ang balhibo sa hayop. Hisabtan nga haduol na kini sa uwahing ngiyaw. Nasuod lang gihapon ang iring ug ang bata hangtod usa ka adlaw, atol sa naglarab nga ting-init, nahagba rag kalit ang iring human misagutsot og tubig. Nalumos sa kahuot sa kasingkasing.

Gani, hilabihang kurata sa mga igsoon ni Inuk sa dihang wala mohilak ang bata. Inay sa hilak, mibahakhak na hinuon. Igo ra niyang gikataw-an ang kamatayon sa higalang hayop nga nasuod niya. Tingali kay bata man, gisabot ra pod siya sa iyang banay. Dili kini magdugay.

Wala pa kaabtig tuig, namatay sag kalit ang amahan nga si Noy Dumalugdog. Naigo sa kilat. Pagkatag sa dagitab, wala mibundak ang daghong sa lipaka nga moduyog unta sa kuryente.

Nadunggan na ang dalugdog kuyog sa kasipa sa laparo nga mipaka sa dagway ni Inuk.

“Wala kay puangod bataa ka!” maoy panulisok sa ilang kamagwangan. “Giyaga-yagaan mo lang ang kasubo sa atong banay! Hinampak ka! Papasa nang tingsi sa imong dagway karon! Papasa kon di mo buot nga ikaw akong mapatay!”

“Tiguwang na man god si Nanay paghimugso kang Inuk,” maoy alam-alam sa mga magsuon sa usag usa. “Wala na siya matarong...”

Sa haya man god sa ilang amahan, nakit-an nila ang bata nga miatubang sa gipaambongang lawas ni Noy Dumalugdog nga nahikatulog sa way pagkapukaw. Gigamot-gamotan ang panit sa minatay. Gitaptapan ang iyang dagway sa dagway sa isda subay sa naandan sa ilang pagtuo. Gaalirong sa minatay ang tagak ang mga ulong gipangaswat sa namug-at nga mga abaga.

Gawas sa bata. Walay hunong nga nagdukdok si Inuk sa iyang dughan samtang gabahis ang lagala nga hudyaka nga nanayaw sa iyang dila. Sa matag aping sa bata, naglumba pog katagak ang mga luha nga, susamag ulan, namuhagay gikan sa duha ka itom nga ulumuom.

Ang kisdom sa iyang mga igsoon nanghugot sa ilang kaulaw, ug namiyong sila.

II

UNANG nahibaw-an nga masaaron si Inuk sa panulat sa adlaw nga gigasahan siya sa una niyang patik. Ang patik ang gapukaw sa Gahom nga mahulaman sa Kutay Sa Kalibotan. Ang matag

mulupyo sa gingharian makadawat gayod og patik. Madugangan da ang tinta sa lawas sa matag kalamposan nga maambit sa patikan sa katilingban.

Pagsubol sa iyang bungot, isip timaan sa iyang bunyag, gidala dayon si Inuk sa Balay Sa Magpapatik. Gibasa sa tiguwang nga patikan ang palad ug kinaiya sa bata. Pinaagi sa giya sa mga abyan, gihukman nga ang bata pagatugahan sa patik sa Isda. Nagtimaila ang patik nga ang kinabuhi ni Inuk gitagana na alang sa dagang. Patik man god kadto sa isdang bathala nga nagbaton sa panumdoman sa kawanangan. Apan bathala pod kadtong isda sa kamatayon.

Pinaagi sa Gahom, makasulat si Inuk gamit ang bisan unsang butang, sa dili damhon nga mga materyales. Makamugna siyag balak gamit ang pal-ak sa dahon, makatagik siyag sugilanon gamit ang tumoy sa wasay, makatala siyag gumalaysay gamit ang sabon ug bula, makahimo siyag dula gamit ang taghoy sa hangin. Dili kahutdan og tinta si Inuk.

Mao nang gihaylo ni Nang Amanta si Inuk sa mga libro. Gipalitan niya ang bata adtong karaan ug bag-ong mga basahon. Gipandayan siyag estante sa gamayng suok sa ilang balay diin gipanghan-ay ang baga nga mga lumpunid. Didto magyaka si Dodong Inuk matag hapon, inig-uli gikan sa tunghaan. Maglingkod siya sa suok, usahay maghilak, hangtod sa taknang ang unang anunugba mosulod na sa balay ug hangpon sa pangagda sa kalayo.

Kadugayan, dili na lang libro ang mingpuno sa gamay niyang suok sa balay. Sa hapon, iniglublob sa Adlaw, masigpitan nga manidlak ang mga bulawan ug pilak nga binitay sa bungbong. Mangsamin kining dungan sa kataposang dan-ag sa Haring Dilaab. Niining panahona, inila na si Dodong Inuk sa mga maas sa balangay. Gitanghagaan gihapon ang iyang katalirongan.

Sa dula niyang “Uwak Nga Puti” unang nabantog si Dodong Inuk. Gawas nga nakadaog kini sa tigi sa ilang tunghaan, nahimo pa gyod kining tinuig nga pasundayag sa pista sa Unang Ulan. Nasundan pa gyod sa hataas niyang balak nga “Gingharian Sa Kahilom” nga kabahin sa

pagpakahilom sa mga ulipon. Samot nga nahimuot ang katawhan pagkasayod nga gisulat ra diay ang balak ni Inuk gamit ang nahingo niyang ngipon!

Gisulatan sa datu sa Sam-ang ang Mga Halangdon sa kinataliwad-ang dakbayan sa Arbata. Nagkanayon ang datung misulat nga “Dawata intawon ning bata aron dili mapugngan ang kalamboan sa iyang handurawan niining uyamot namong balangay. Siya ang kaugmaon sa Arbatanong panulat.” Gisip-it sa sulat ang siyam ka balak ni Inuk.

Wala dayoy panaganang mingdapit ang Mga Halangdon sa bata. Dinayeg nila ang mga mugna sa tinun-an. Apan mibabag sa iyang pagbiya ang iyang inahan.

Usa ka gabii, bitbit ang kinawat nga singsing ni Nang Amanta, hilom nga milayas si Inuk. Milahos siya sa pantalan. Gibayloan niya ang singsing aron makasakay sa bilos. Ang katawa lamang ni Inuk ang nadunggan sa iyang pag-ikyos. Nanago ang Buwan sa mga panganod.

III

NASUGDAN ang mangitngiton niyang kabalaka sa dihang mikuyog si Inuk og panagat. Naung-ong siya adto sa usa ka balak nga iyang gitagik sa kataposan sa iyang pagtungha. Naghulat kang Inuk ang pagpangalagad ilawom sa labing maas sa mga magsusulat: si Apong Bulandila. Apan karon, kinahanglan usang hingpiton ang balak nga makapalampos sa pagtuon ni Inuk. Dinhi niya pahinogon ang bunga sa pito-ka-tuig niyang pangaykay sa kaalam. Ug nanghinaot siyang sa kalinaw sa dagat ug sa langit magsangko ang matahom mga pulong nga magbitbit sa tanan niyang nakat-onan.

Wala pay banagbanag. Nagtuya-tuya ang kubkoban nga iyang gisakyan sa lawod. Samtang nangatulog pa ang mga mananagat paghulat sa panikop sa dili pa mosubang, gahigda ang ulitawo ibabaw sa balay-balay sa barko.

Daklit nga nahidagsa ang dili maihap nga mga bituon sa iyang panan-aw. Giduyan siya sa mga balod. May ritmo nga nagtugtog sa kasko. Galaylay ang hangin kaniya. Nahitapot siya nga nag-atubang sa way kahubintang kaanyag. Kahayag. Nangawan-kawan ang rosadohon ug ubihong dan-ag sa himaya. Ang mga panganod nga susamag gabukas nga ganghaan paingon sa dughan sa langit miabli kaniya. Walay bisan amag sa Buwan nga gipakatagoan sa anino sa kalibotan. Adunay mga bulalakaw nga namadlis sa mabuntaogong wanang. Ug sa luyo sa mahimayaong panagbayaw sa mga pilak sa kahitas-an, nakit-an ni Inuk ang usa ka siloweta. Hugis sa balyena. Sa iyang tan-aw, may kawananganon kadakong isda nga milabay sa planeta.

Sa sinugdanan, nagtuo si Inuk nga gilamat lamang siya. Ang mga bulalakaw nga namadlis sa kapanganoran wala magsubay sa tul-id nilang agi, kondili, nanggilikos sa usag usa. Susama sa mga alindanaw ang mga bulalakaw. Ug may gisundan sila. Gisundan nila ang balyena. Misambulida ang isda nga may gidak-on sa kalalaw sa malinawon niining pagtabok sa gabuntaog nga sabakan sa kawanangan. Maaninaw ang sihag ug halapad nga kapay nga milihis sa kalibotan, dayon miliyo. Milikog ang isda. Anam kining mibiya sa nalisang nga tumatan-aw. Nahanaw!

Mihiyak si Inuk. Natuk-an siya sa ginhawa. Gihutdan siya sa panlimbasog. Kadakong lamat! Miagulo siya. Nagkurog. Nabalda ang iyang pagdayeg sa gahikyad nga talan-awon human sa hugis nga mitabok sa ibabaw. *Ang Balaang Isda! Ang Balaang Isda! Ang buta nga bathala nga namastol sa mga kalag! Ayaw sundi! Ayaw sundi ang kahayag!*

Pagkabadbad sa lamat nga naggapos kaniya sa kaamaw, mikuot siyag papel nga gitakin sa iyang gansing. Misugod siyag punit og tinta sa hangin. Lanog nga gabasal ang iyang dughan. Mihayag ang patik sa iyang pulsohan. Gipukaw niya ang Gahom. Nangatagak ang mga pulong sa puting papel nga daling gipamadlisan sa mga letrang nanagidlis sa iyang lamdaman.

Nakamata ang tibuok kubkoban sa lanog—labing lanog—nga hikatawa!

“Ginong Inuk! Ginong Inuk!” tawag sa kapitan. “Hilom! Utang buot! Ang mga isda ini manglangoy! Wa tay mabaling!”

Wala magpasanta ang ulitawo nga napana ang dagway sa binahakhak. Mipadayon siyag kusnit sa hangin. Dayon gipamahid ang hangin nga nangapormag pulong sa papel. Gapangawot ang mga mananagat nga nagyahat sa magsusulat nga nagtagik samtang gigitik sa panumdoman ug handurawan. Pagkahuman niyag han-ay sa mga garay, anaay upat ka pulong nga mabasa sa ulohan: “Hapit Na Ako Mamatay.”

Wala gayod toud ing isda nga nasikop adtong kaadlawona. Gidala na lang nila sa kinadul-ang tambalanan ang magsusulat nga wala pa mapapas ang kahimuot sa iyang nalalang (sa ilang tan-aw). Nahibulong lang sila kon nganong taliwa sa kalipay nga mipauraray sa dagway sa ulitawo, adunay hanap nga dinagaydayan sa naughang mga luha nga wala masabti kon bunga ba tuod sa kasaulogan. Nagpadayon ug nagpadayon ang lanog nga hikatawa.

IV

IKAW gayod ang mopuli kanako, Inuk,” matod pa ni Apong Bulandila. Ang tingog sa tiguwang naingon sa paos nga tinubdan sa naughang tubod. May lagiti sa matag pulong nga nahubit.

“Sa makausa pa, Apong,” hinanaling tubag ni Inuk. “Dili ako ang mahimong mopuli kanimo. Hapit na ako mamatay! Ang tanan nakong takna ug kusog kinahanglang igahin ko lamang sa paglalang aning basahon nga makabag-o sa kalibotan. Kinahanglan ako nga mag-amping. Mag-amping! Labing mahinungdanon kining tahas nga gituga kanako sa Mga Balaan.” Milantaw siya sa Adlaw nga namuwa sa gisugdang pagsuong sa dagat. Mibalik og duko. Misulat.

Nakabuhig hupaw ang tiguwang nga naglingkod sikbit sa ulitawo. Ang mga tabuntabon sa karaang magdadagang nahitakob na sa iyang mga mata. Ang mga aping niya lanay nga lana sa

kandila. Gibulit sa tumtom ang iyang panit nga sinaw ug gum-os. Nipis na ang hataas ug ubanon niyang buhok nga sangko sa salog. Usa siya ka anarka. Kurog nga mitudlo ang bukogon niyang kamot ngadto sa ulitawo. “Giunsa mo man pagsuta nga wala ka man ingni sa Gikantâ? Igo man lang Siyang mipakita kanimo...” Mingsiga ang mga mata sa ngiwngiw pagkadungog. Nagbatog ra ang ngiwngiw sa tagdokan nga gihimutang kilid sa tiguwang. Mibalik og katulog ang langgam.

“Apong, wala ako mahibawo. Wala akoy kasayoran, Apong. Mabati ko lamang ang gasingabot nga kawalaan... Mabati ko na! Mabati ko na! Hibatyagan ko kining haduol sama sa buslot sa taytayang gigabonan. Makabulasot sa usa na lang diay ka tikang. Mabati ko na...”

“Daghan nang nangabulasot sa pagbati lamang. Gikuha tikang alagad aron naay mopuli nako. Apan anaa kanimo ang pagbuot,” nanghugot ang tutunlan sa tiguwang, naningkamot. “Dili ko ikaw mapugos. Abe, sayod kong nabasa mo na kining isulti ko karon, pamatia lang gihapon:

“Walay kahumanan ang pagpangapakap sa kagawasan. Bisan ang kagawasan sa lagmit nga kataposan dili mahilaman samtang kita buhi. Ang kamatayon usa ka alibangbang—mabulokon human sa kangil-ad, makadiyot ang paglupad sa hangin!

“Nahinumdoman mo ba kini nga basahon, Inuk? Nahinumdoman mo ba?”

“Gikan kana sa ‘Unahan Sa Gindailan’ ni Apong Ardalyan, kinsa gibantog nga milibot sa tibuok kalibotan,” ang masagmuyoong tubag sa alagad nga batan-on. “Ang atong bayani nga sa kukaraang mga siglo wala matupngi sa kabantog.”

“Katloag tulo ka tuig kong gikuptan ang katungdanan isip Unang Sulat sa gingharian. Gipalambo ko ang diyandi sa tanang dagway niini. Gitunol ko sa katawhan ang gawasnong pagpadayag ug pagtagik. Apan kuwang da ang mga tuig ko. Kuwang! Gahiwasa ang mga ulipon. Gapahipi ang gubat sa matag ang-ang sa katilingban. Gamayng duslit, mosilaob na kini. Malupigan da ang gahom sa diyanding kamao mopahupay—mohatag og kalinaw sa kalag. Ilabi na... Ilabi na

kon way makapadayon sa giugmad ko... Inuk, ang pinangga kong tinun-an...” Mitugdon ang kahilom, nanaliwa. Madunggan da ang pagpangawot sa dagang. Anam-anam nga nahikatulog ang tiguwang. Ang Adlaw nabulasot sa kasadpan.

“Apan unsa pa may mabuhat ko?” hunghong ni Inuk. “Unsa pa may mabuhat ko kon kupos na ang kinutoban sa akong pabilo...”

Wala na siya tubaga. Mipakli siya sa panid. Mipadayon siyag duso sa dagang.

V

HATAAS ang han-ay sa gapasunding mga tawo subay sa suba. Gahatod sila kang Apong Bulandila. Sa ibabaw, nagadapyos ang dagkong mga langgam sa kanawayong hangin. Sakay sa bukubuko sa matag langgam, nangapyot ang mga anarka kansang tag-as nga mga buhok nagbinandila sa haguros. Aduna say pipila nga gabaklay sa mga dupuydupoy, gatikang-tikang sa mga huyuhoy. Ang dalan ubos kanila nasamag gibukotan sa mabulokong habol. Ang mga sapot sa katawhan nagkadaiya sa gihayagon. Sa wala maanad nga mga mata, masipyatang karnabal ang tapok nga gasubay sa suba. Apan hilom. Minghoy. Dungan sa dinagayday sa suba nangaanod pod ang mga luha nga nahikuyog sa uwahing panaw sa hinatod.

Mikuyos na ang lawas sa tiguwang. Giputos siya sa maambongang mga panapton. Gitaptapan ang iyang dagway sa dagway sa isda. Ang gakit diin gihigot ang tiguwang gihiktan upod sa duha ka barutong may layag (nga gapahinay sa pagkaanod sa gakit). Gisugdan nila ang martsa pagsubang sa Adlaw. Natapos paghayag sa Buwan. Pag-abot sa wawa, nahimong mga kandila ang katawhan nga nang-isa sa mga sulo. Gipangbadbad ang mga gapos sa gakit. Giangkon siya sa nagkahunas nga dagat. Si Apong Bulandila, ang Unang Sulat sa gingharian sa Arbata, nagkahanap ug nagkahanap, hangtod wala na siya makita pa.

Sa sunod nga adlaw, wala na pod hikiti si Ginong Inuk. Nagbilin lamang ang alagad og usa ka libro sa iyang lawak. Sa hapin gitagik ang ulohan “Sa Pagpanaw Walay Utlanan: *Alang sa akong agalon, higala, ug amahan, si Apong Bulandila.*”

Gipatawag sa radya sa Arbata ang tanang tadiyandi sa gingharian. Subay sa lagda sa balaod, gitugahan sa pasidungog nga Unang Sulat ang kaniadtong Ikaduhang Sulat. Usa siya ka maas nga gasul-ob og tabunong mga balhibo. Mahimo pa untang mapugngan ang pagsaka adtong tawhana sa katungdanan, apan niini nga pagkatuboy walay nakahagit. Walay nakasaway.

Gipangbag-o sa tinuboyng Unang Sulat ang mga lagda sa indigay. Ang mga tadiyanding lisod hisabtan ang mga mugna, dili makakaplag og kadaogan sa bag-ong mga tigi. Kadto lamang ginantihan sa mga indigay nga gipasiugdahan sa tinuboyng Unang Sulat ang gibayaw nga maanindot ug takos pambasahon.

“Mao kini ang matul-id nga dalan sa diyandi!” matod pa sa maas. “Unsaon mo man nang minugna nga dili ikahimuot sa tawo? Puno na kaayo ang kalibotan sa kasubo. Pun-an mo pa? Gakalas-kalas ka lag tinta!”

Usahay, ngari ug ngadto, mamatikdan nga mangatagak sa kadalanan ang sidlak sa luha sa mga tadiyandi nga, sa kabag-ohan sa henerasyon, gipangkatag sama sa mga bituon nga nasalibay sa kawanangan.

Usa na niini si Inuk nga, sa wala damhang tuig, mibalik sa balangay diin siya natawo. Wala siya magsaba kon diin siya dugay nga nalangyaw. Labong na ang kulong ug ubanon niyang buhok. Sa iyang panit gakilikos ang mga patik nga nagtatsa sa iyang lawas gikan sa tumoy sa iyang mga kasway hangtod sa iyang dughan.

Apan wala na magpakabana ang mga tawo sa pag-abot sa sinaulog nga magdadagang tungod kay natutok silang tanan sa usa ka mahulgaong suliran adtong higayona. Adunay sakit nga mikatap sa tibuok balangay. Sakit sa ginhawa.

Galabang-labang ang sakit. Giduaw ang matag ganghaan. Gitukob sa hilabihang kahigwaos ug kahingawa ang Sam-ang. Walay balay nga wala labyi. Walay balay nga wala kamatyi.

Sa takna sa pag-abot ni Inuk, si Nang Amanta na lang ang nahibiling buhi sa ilang banay. Gipugngan og tinuod sa biyuda nga daogon siya sa kamatayon. Apan igo lang gyong nakasaka si Inuk sa balay, nakabsan sag kinabuhi ang iyang inahan. Ang ginhawa gitilok sa sakit.

Mikagiki si Inuk sa iyang naabtan. Mianam-anam og lanog. Milanog ang makalilisang nga hikatawa. Tibuok gabii siyang galaroy-laroy sa kadalanan. Naniyabaw ang mga silingan nga nangabungol sa katawa. Sa buntag na nasinati ang kahilom.

VI

PAGLABAY sa panahon, nahanaw da gayod ang sakit nga mikalas og duha sa tulo ka bahin sa tibuok katawhan sa Sam-ang. Sa kasubo, mingkagis sa ilang mga ulo ang tanang mga mulupyo. Dungan sa pagkatagak sa mga buhok, mao usab ang mga luha. Walay hinagiban nga giisa. Ang tanan gipangduko. May bahin pa gani sa sapa nga nabaho sa dihang nangaungot ang gipaano nga mga patay. Bisan pa man, mianam rag kapukaw balik ang nagmasakit nga balangay.

Wala man god magsilbi ang yamyam sa mga baylan. Wala sab mitalab ang lana sa mga tambalan. Bisan tuob wala makapugong sa hagtob sa kamatayon nga mikatap sa ilang dapit. Wala kaabot sa napulo nga gitaptan sa sakit ang nabinlag kinabuhi. Apan gihinlan usad silag kabilinggan: nangahiwi ang ilang mga dila.

Bisan og gikuyawan, maabtikon gihapong gitigom ni Inuk ang tanang mga estorya sa mga Sam-anganon kansang nahiagoman dangtan pag siglo usa malimtan.

Gilibot ni Ingko Inuk ang kabalayan. Gipungpong niya sa usa ka hapin ang mga gipang-asoy nga mahinungdanon. Giulohan niya ang baga nga basahon og “Hagit Sa Hangin” (nga kinutlong linya sa balak sa namahulay na niyang agalon).

Ila gilayon gibayaw ang obra ni Ingko Inuk nga mihatag og tingog kanila nga nakabsan na unta sa paglaom, nagtuong hutdon sila sa sakit. Sa mga panid sa kasulatan natunolan sa magsusulat og kagawasan ang katawhan aron malitok ang ilang mga kahadlok. Niining pagdawat sa nahitabong milabay na, nabaton nila pagbalik ang kalinaw.

Gigamit pod nila ang halin sa libro aron mobangon pag-usab. Nasamag mga makinilya ang katawhan nga nagtinabangay pagpadaghan sa kopya sa “Hagit.” Una ni nilang gipamaligya sa nahisalaag nga mga mananagat nga nadunggo sa ilang isla. Daw pabuto nga mikatag ang estorya. Ang pagka matitud-anon ug kaigmat sa panugilanon ang nagsilbing layag sa librong naabot sa matag kamot-Arbatanon. Usa na niini ang kamot sa radya nga didto nagluob sa trono sa Arbata.

Niining panahona, adunay babaye nga miabot sa kinabuhi ni Ingko Inuk. Alamihan ang iyang ngalan. Usa siya sa pipila lamang intawon nga naluwas bisan gitaptan na sa sakit. Manghod siyang kawhaan ka tuig sa gibantog nga magsusulat. Hagbay ra siya sa pangedaron nga mangita nag bana. Nahukman niya nga sakmiton ang gugma ni Inuk, bahala nag dili na siya makatarong pag litok, tungod kay nahiwi na man ang iyang dila. Litokon niya sa laing paagi ang gibati niyang mainit nga pagpangga alang sa magsusulat.

Gapuyong nag-inusara si Inuk. Sa una, saba pa ang balay sa tingog sa iyang mga igsuon ug pag-umangkon. Madunggan pa ang laylay sa iyang inahan. Apan karon, haw-ang na kini nga mga bukog human makig-asdang sa takna. Ilawom sa atop nagpabiling mingaw ang kalibotan ni Inuk.

Miabot si Alamihan sa adlaw nga maulanon. Tatawng gikahibulngan sa lalaki ang kalit nga panampit sa babaye nga buot moambit og tabang sa magsusulat. Gipasaka ug gipadayon si Alamihan sa kinabuhi ni Inuk. Gihinloan sa babaye ang matag suok sa balay. Gibuksan niya ang mga tamboanan. Gipadayon niya ang kahayag nga dugay-dugay na sang wala makayaka sa mga lawak niini. Gibag-o ni Alamihan ang kaniadtong naniguwang na nga mga haligi. Nabatyagan na balik ang kalig-on sa balay agi sa pag-amuma sa mapinanggaong mga kamot.

Sa sinugdanan, wala kini gihatagan og dugang pagtagad ni Ingko Inuk. Gibuksan lang sad niya ang iyang kaugalingon sa kabag-ohan sa iyang gidak-ang balay. Wala sa iyang pagtuo nga ang iyang gugma buot diay angkonon sa babaye. Wala na niya hatagig dugang kahulogan ang paninguha sa babayeng tabangan siya.

Dungan silang mangaon. Managlahi ang ilang katulganang lawak. Inigdan-ag sa banagbanag, dungan silang mamangon. Nakabaton silag ritmo sa ilang inunongay. Anam nga nagkabugkos ang ilang mga pangindahay. Adunay namuwak. Apan ang buwak usahay matagak.

Usa ka panihapon, samtang gisaw-an sa duha ang sabaw sa utan nga gisubakan og lab-as nga tulingan, gidagkotan ni Ingko Inuk ang hunsoy niyang karaan. Napulo na ka palito ang nangabali. Wala pa gihapon niya mapasiga ang tabako nga gihansak sa baba sa himan. Adunay kurog sa iyang mga tudlo nga wala gani kablita sa katugnaw.

Gipunit ni Alamihan ang palito, gidagkotan, ug gidala ang kuyamoy sa kalayo ngadto sa baba sa hunsoy. Apan gibabagan ang iyang mga kamot. Ang iyang palad nagtakob pa sa kalayo.

“Ayaw. Ako lang. Ako lang,” maoy pulong sa lalaki. Gipunit ni Inuk ang uwahing palito nga gahigda sa talad, gidakotan, ug gidungkaan ang iyang hunsoy. Gidakop ang kalayo! Mikatag ang aso. Miyupyop siyag lawom, ug miingon, “Ugma, biyaan mo na ako.”

Naigking ang babayeng napasong sa gikuptan niyang kalayo. Natagak ang palito ug napalong. Nakaging ang dila sa babaye. Nahimong bilanggoan ang nawingig niyang apapangig sa mga pulong nga buot unta niyang hubiton. Walay nalitok. Walay nalitok. Kahilom.

Nagpabilin silang hilom sa nagkamang nga mga gutlo sa gabii. Hangtod nga nakapangupot na ang tabako sa hunahuna sa magsusulat, miingon siya, “Biyaan mo ako. Hapit na ako... Hapit... Ikaw, Inday, pagpakabuhi. Pagpakabuhi ug ayaw na paglingi dinhi balik.”

Naupos na ang agiw sa hunsoy. Nabugnaw na sad ang wala mahurot nga sabaw. Gianam-anam paghipos sa babaye ang mga panaksan. Gipangdala sa hugasanan. Wala kini niya panghugasi. Igo lamang siyang mibalik sa iyang lawak. Didto gipatud-an niya og taman ang salog nga misalod sa iyang mga luha. Napukan lamang ang paghilak sa iyang paghikatulog.

Nianang kaadlawon, haw-ang na ang lawak ni Alamihan.

VII

SAMTANG gitiwas sa Arbata og basa ang estorya sa usa ka balangay nga gitaptan og makamatay nga sakit, gibut-an sa mga Sam-anganon nga tuboyong datu si Ingko Inuk. Dakong pasidungog ang gihatag sa katawhan kaniya nga maoy nagluwas sa ilang balangay sa lagmit nga kakabos. Gibalibaran sila sa magsusulat.

“Hapit na ako mamatay! Dili ko mahimong kuptan nang katungdanan kay mahigawad ra kamo kanako. Pangita kamog lain. Dili mahimong ako.”

“Nganong nahibawo ka man niana, Ingko?” pangutana sa usa.

“Kahubin pa nimo, uy! Layo pa man ka sa kahatdan!” pangulipas sa ikaduha.

“Di man na masayran tingali, di ba?” pamalandong sa ikatulo.

“Basin gitagnaan na siya!” pangagpas sa ikaupat.

Dihang gisakgaw pa sila sa daghang katingala, kalit nga ming-abot ang mga manggugubat. Nahidagsa silang gatosan sa Sam-ang. Mailhan nga dakbayanon ang nagsingabot tungod sa mga balhibo sa langgam nga gipanahi sa matag sapot-panggubatan nila. Adunay gibasa ang ilang pangulo sa papel nga gikuwadrohan og hayag nga bulawan. Daling misunod ang kagubot sa sawang. Binirahay. Binunalay. Linatigohay. Nangatumba. Nangasamdan. Nangamatay. Mihayaw ang abog sa dalan. Giwatas-watas sa kasundalohan ang nanghugot nga pundok sa katawhan. Nanalipod ang mga Sam-anganon sa pinalangga nilang magsusulat. Kadugayan, nabungkag ra gyod ang taming sa mga lawas.

Gibalibag sa kasundalohan si Ingko Inuk. Gihiktan. Gitaptapan. Giguroy.

Giikyasan kalit ang magsusulat sa mga agik-ik sa iyang baba. Nag-abot ang mga kilay sa mga magdadagit pagkakita sa kahimuot ug katawa sa gipadakop nga tadiyandi sa habagatang isla.

Paghilayo sa panaw nga nanakay sa mga paraw ug namukhad ang mga layag paggikan sa mga sakayan, nahikaplagan sa baybay ang usa ka babaye nga nahiwi ang dagway. Adunay gisinggit ang babaye sa hangin. Dili kini masabtan. May gipamulong siyang kibang ang linitokan. Ang nakasabot da mao si Ingko Inuk nga nagsiyagit pagtubag, pagkinatawa. Naminti ang liog sa lalaki. Nangugat ang iyang agtang.

Sa layo, hikit-an nila ang babaye nga miapas sa gapalayong panon. Milangoy ang babaye. Milangoy siya ug naabot sa nataobang piliw—hangtod! mitakilid, mikab-ot sa iyang bagtak, mikapakapa—hangtod! mitundag, mikab-ot sa langit, mingbaliskog sa mga tudlo—hangtod! ang palad sa babaye—ang palad kansang mga bagis mihimalad sa iyang kalingkawasan sa sakit nga makamatay—mikayab ug mikayab ug mikayab hangtod gilamoy ang palad sa kahiladman.

VIII

GIPAATUBANG si Ingko Inuk sa radya sa gingharian. Managkaila sila. Tiguwang na ang hari. Apan buhi ang dugo sa anarka dinha sa kaugatan sa radya nga nakahimamat nag kapin kalimaan ka libong kasubangan sa Adlaw. Dili susama kang Ingko Inuk nga mabantayan na ang pagpanigulang bisag maguwang pa kang Ingko sa daghang katuigan ang radya. Yanong tawo man lang god ang binihag nga nagtikuko sa ubos sa mabulokong hagdan. Sa ibabaw, paingon sa trono sa gingharian, nagbarog ang hari nga mahimayaon. Usa ka balaan nga anarka. Taas og kinabuhi. May dag-om nga nanglagom sa kisdom sa iyang mga mata.

“Hagbay ka rang gipatawag sa Mga Halangdon,” bundak sa tingog sa radya. “Unsa may giikyasan mo niadtong takna sa kamatayon sa imong agalon? Sa atong pinalangga ug pinasidunggang Apong Bulandila!”

Wala magtingog ang binihag nga magdadagang. Nagtikuko lamang.

“Unang Sulat, basaha ra tong tinagik niining tampalasan!”

Sa kinatung-ang bahin sa lawak, adunay dakong talad nga may unom ka ngilit ug gialirongan sa kaupatan ug duha ka silya. Katloag unom lamang ang gipanglingkoran niini. Sa habig kon diin managlingkod unta ang Mga Sulab (ang labing bangis sa mga manggugubat sa hari), anaa lamay usa nga nagpaniid sa kalihokan. Ang Mga Sulab lamang ang wala mahingpit nga tapok. Ang unom kanila atua sa nagkalain-laing bahin sa gingharian. Gipanalipdan nila ang ginsakpan sa radya nga nakigbangi sa daghang hugpong sa mga masukihon. Galanog-lanog na ang tambol sa rebelyon.

Ug diha sa dakong talad sa Mga Halangdon, adunay usa nga mibarog: usa ka maas nga gisapotan og tabunong mga balhibo sa langgam. Managkaila pod silang Inuk. Mao to ning tawhana ang mipuli kang Apong Bulandila isip Unang Sulat sa gingharian. Mipakli ang maas og libro. Mibasa siya sa kinutlo nga mga linya dapit sa uwahing bahin sa lumpunid.

“Kanunay sa kanunay,” imik sa makurogong tingog sa maas, “ang gingharian magpabiling himalasyon. Magpabiling tingusbawan sa katun-as. Walay maluwas sa panaw sa pagkadugta. Mangagisi ang mga bandila. Mangatagak ang mga haligi. Ang hari sa mga hari magpabiling putli ug burong. Ang katawhan magmadaogon lamang sa kakalasan sa mga paglaom.” Mihilom kadiyot ang maas, dayon mitapos, “Gikan sa basahon ‘Sa Pagpanaw Walay Utlanan’ ni Apuni Inuk.”

Gipanlimbasogan sa kapungot ang katawhan nga naminaw. Madunggan ang mga hunghong-yawyaw nga gabanda-banda sa talad. Nagtingabngab nga mga baba. Nagpamiyak ang kalanggaman nga namatog sa pipila ka tagdokan nga nangulpot kilid sa matag lingkoranan.

Gilaas sa hari ang usa ka kampilan. Ang puthaw sa suwab makit-ang anam na nga gitay-an. Gilambos ang kampilan pagpingki sa puting salog. Mikurog ug mibagting ang puthaw nga hinagiban. Iya kining giisa. Wala kini mosiga.

“Nagtuo ka bang sa kahanas nimo sa panulat mahimo mo nang malup-og kining gingharian nga giaswat namong mga anarka? Nagtuo ka bang sa kayano sa imong pangisip madagit mo na kining gitukod namong buhilaman pabalik sa ngihib diin kini gihaw-as?” Misilaob ang kalayo sa mga mata sa hari. Mabatyagan ang pag-init sa lawak sa trono. “Unya pulong mo sukad pa kaniadto nga ‘hapit na ikaw mamatay,’ dili ba? Apan nganong ania ka pa man dinhi karon? Nganong gapabilin ka pa mang buhi sa akong atubangan? Pangatarongan mo lang ba kana aron makapataka kag sulat? Aron hugyawon mo ang katawhan sa sayop mong gumaran? Ikaw? Ikaw nga walay kailhanan! Ikaw lamang ang Magsusulat Nga Haduol Na Sa Kamatayon!

“Kami! Kami ang gitahasan sa Mga Bathala! Magbalantay kami sa kauswagan. Malugwayon sa kinabuhi! Dili malupig sa mga pulong mo kining giugmad ug gipanalipdan namong katilingban! Labaw na sa mga pulong sa usa ka yanong saop, ikaw! Ikaw nga tampalasan!”

Mikalit lag katawa si Ingko Inuk.

Naniga ang mga mata sa hari. Misamot og kainit ang lawak. Adunay dahon nga mikalit og silaob. Mitutok ang hari (nga nagpangagot sa kapungot) sa maas nga mitando dayon kaniya. Mibalik og tutok ang hari sa nagtikuko sa salog. “Paghunong og katawa, Hayop! Hukman ko ikaw: kawaloan ka tuig sa bilanggoan! Walay gahom nga makabadbab sa mga gapos mo hangtod matapos mo ang gihukom nako kanimo! Hikawan tika sa kaluoy sa kamatayon! Makawang lang ang paghangyo! Magpabilin kang buhi hangtod matiwas mo kining silot! Ang silot sa akong kapungot! Tagoi! Tagoi kana siya sa atob hangtod malawos ang iyang mga adlaw!”

Mibarog ang gainusarang Sulab. Mingsulod ang unom ka sundalo. Gipunit sa pito si Inuk sa iyang gitikukoan. Giguyod siya. Gabuto-buto ang bahakhak sa magsusulat. Nanglugnot siya apan nakaapas na ang kakapoy. Nanawilik ang iyang mga luha, laway, ug singot taliwa sa iyang pagmuok-muok. Nagpadayon ang kasikas sa katawhan ug ang pagpamiyak sa kalanggaman nga minglantaw kang Inuk nga giguroy palayo.

Uwahing nakit-an sa binihag ang dagway sa maas nga milabaw sa dangaw ang gitason sa ngisi. Miinat ug miinat kini. Kalit kining midugo.

IX

ADUNAY mga gabii, sulod sa ngiob nga atob, nga madunggan sa naniguwang nga si Inuk ang pagbuto-buto. Wala siya mahibawo kon mga buto ba kadto sa pista, o mga buto sa gubat.

Sulod sa iyang gibilanggoan, giihap niya ang mga adlaw sa badlis sa kahayag nga magtagak gikan sa usa ka gamayng buho sa bungbong. Kapin sa kawhaan ug siyam ka libo na ka panagtagak sa kahayag ang minghagsa sa nalumotang salog sukad siya nga natanggong. Kawhaan ug siyam na pod ka higayon nga gipang-ilisdan ang minggapos kaniyang mga kadena tungod sa taya.

Nahanaw na ang kulong ug labong niyang buhok. Nagpabilin lamang ang nigpis nga mga tubo nga kon tutokan makit-an ang pagpamuti sa uban. Ang iyang bungot kutob na sa tiyan. Kalkag. Nasinaw na ang iyang panit sa katiguwangon, ug sa katuigan gipanglumotan sag apil. Ang mga patik nga kaniadto buhi sa iyang panit, napughaw na. Magkawaloan ka tuig na siyang wala makagamit sa Gahom. Ang mga kadena nga naggapos kaniya nag-ulang usab kaniya sa Kutay Sa Kalibotan nga naghatag og kabatid sa mga patikan aron makahulam sa gasa sa mga Diwata. Gigabonan na ang iyang hunahuna. Apan nagpabilin pang igmat ang iyang tinguha. Buot pa niyang sulaton ang basahon nga makabag-o sa kalibotan.

Nianang buntag, nabati na niya ang kabag-ohan. Adunay kalamboan sa panahon. Pag-abot sa hapon, nahidangat ang karselero. Bag-ong tawo kini, sa tan-aw ni Inuk. Ang buhok sa magbibilanggo nasangko sa salog. Anarka ang tawo. Susama sa radya. Susama upod ni Bulandila.

Mikagingking ang dagkong mga yabi. Gibuksan ang ganghaan sa atob. Miduol ang anarka sa binihag. Gapusot lang ang tiyan sa karselero. Apan nakahimo ra kinig yaka.

Giyabihan sa anarka ang mga kadena nga naggapos sa magsusulat.

Minipis ang ginhawa ni Inuk sa pamati nga nahaw-ang ang iyang mga pulsohan. Buot pa unta niyang hangyoon ang tawo nga ipang-uli ang mga kadena. Apan gipunit sa tawo ang bukogon nga mga kamot sa tiguwang. Nabatyagan ni Inuk ang kainit sa palad sa karselero. Ang unang kainit sa katuigan. Nalimot na diay ang binilanggo sa pamati niini. Nabag-ohan siya.

Aduna poy misulod nga alagad nga milatad og panaksan sa salog. Sabaw sa utan nga gisubakan og lab-as nga tulingan. Aduna usay kutsara. Humot ang sabaw ug gaalisngaw pa ang kainit. Migawas ra pod dayon ang alagad. May kasikaw nga madunggan sa gawas. Sa hunahuna ni Inuk, adunay nangablit nga panumdoman. Hanap.

“Apong?” pulong sa karselero kaniya. “Apong, madungog ra ba ko nimo?”

Agunto lamang ang natubag sa tiguwang.

“Apong, may bag-o na kitang hari. Nagmamalampason ang gubat batok sa karaang radya. Nabag-o na ang Arbata. Nabag-o na!”

Nanulo ang mga luha sa tiguwang, susama niadtong halayong adlaw sa iyang kahimugsoan.

“O, nganong mihilak ka man hinuon? Apong, gawasnon ka na. Gawasnon!”

Gitabangan sa karselero si Apong Inuk og kaon. Gitayhopan sa anarka ang inalisngaw sa sabaw ug gihungit sa baba sa magsusulat. Gahilak ang tiguwang nga mitilok sa iyang pagkaon. Nagkatin-aw ang panumdoman. Usa ka babaye... Sa uwahing lad-ok sa sabaw, gipahiran sa karselero ang baba sa tiguwang. Gitabangan dayon niyang barog si Inuk.

Sa sinugdanan, mao rag nahimong bata balik si Apong Inuk nga hapit dili na kamaong molakaw. May sagol lang gyod kadtong sabaw. Gibalikan ang tiguwang sa karaan niyang kusog. Gidugangan pa kay mabati pag-usab sa magsusulat ang Kutay Sa Kalibotan. Naamgohan niyang nahiduol na siya pagbalik sa Gahom.

Sa wala pa sila manggawas sa atob, gipukaw sa magsusulat ang patik nga dugay nang nahikatulog sa iyang panit. Gipunit niya ang kahayag nga nagtagak gikan sa buho sa bungbong. Gisulatan dayon niya ang kasikbit nga bungbong pinaagi sa tinta sa kahayag. Ang pulong: Salamat.

Hilabihang kurata sa tawo pagsaksi niini. “Pagkatalagsaona ba diay aning imong gahom, Apong! Daghan tingali kag nasulat adtong batan-on pa ka. May gipanulat ba pod kang mga libro? Mga estorya? Pabasaha unya ko.”

Mitubag og tutok si Inuk. Nanglugmaw na sad ang gabonon niyang panan-aw. Apan, mikalit lang siyang katawa.

Giabagan sa karselero ang kanhi binilanggo. “Nadaot na tingali kanang imong hunahuna sa kadugay nimong natanggong. Ang Mga Diwata maluoy unta kanimo.”

Sa wala pa sila manggawas sa bilangoan, gisapotan usa ang tiguwang og bag-ong mga panapton, sa gakaaiyang bulok. Gitunolan pod siyag usa ka puntal sa bag-ong salapi. “Magamit ni nimo aron makauli ikaw sa imong banay. Lakaw, pauli sa imong yutawhan,” sa karselero pa sa dihang gibiyahan na niya ang tiguwang nga gainusara sa dalan sa gawas.

Kilumkilom na. Midam-ag ang lab-as nga huyuhoy sa dagway ni Apong Inuk. Wala maantos sa iyang ginhawaan, gihutoy siya. Mibiya ang tiguwang nga nagpanulo ang mga luha sa matag tikang palayo. Gasunod-sunod kaniya ang dangulngol. Gaduhawit sa pag-ubo-ubo.

Milahos si Apong Inuk sa pantalan. Misakay siyag paraw nga may layag. Mipauli siya. Mipauli siya sa balangay sa Sam-ang. Miabot siya didtong nahapnan na sa sunod nga adlaw.

“Gaunsa ka man dinha, Pong?” sa lalaki pa nga mitawag kaniya nga nahilabay lamang sa dapit. Gaguyod ang lalaki og kabaw. Tataw nga gikan nagpatuna sa hayop. Nagkamuritsing pa sila sa lapok.

“Unsa may nahitabo niini nga balangay?” maoy pangutana sa tiguwang nga magsusulat. “Nganong gipanuboan na man kini og baknit? Nganong susama na man kini sa lasang?”

“Ay! Giingon man god na sa unang tinunglohang dapit. Nagmasakit ang mga tawo, dayon gilabyan pa gyod og gubat. Mao na lang nay nahibilin, ay, kanang gakawil nga timailhan sa karaang ganghaan anang baryoha. Dugay na man nang nahanaw. Nanglayas nang mga tawo, hagbay ra. Wa nay namuyo dinha.”

“Mao ba? Diin man nanglayas ang mga tawo?”

“Wa na sad lagi ko masayod, Pong. Dugay na man to, uy. Wa pa ko matawo adto.”

“Mao ba kana? Salamat. Salamat sa pakisayod. Padayon na sa imong lakaw, Undo.”

“Naa ba kay katulgan ron? Asa ka man diay paingon?”

“Mobalik na ako karon sa gingharian. Igo lamang akong miduaw.”

“Mahimo ra tikang mahatod sa pantalan. Lagsik pa man ning akong kabaw—”

“Ayaw na. Ayaw na. Buot kong baklayon ang pantalan. Mahimo, ayaw na pod pagsaba nga anaa kay nahibalag nga tiguwang dinhi. Maayong hapon kanimo, Undo.”

“Lisod baya ang dalan. Tingali—”

Mikaway ang tiguwang. Nagpangawot sa agtang ang batan-on. Nagbulag silag dalan. Gapapadpad si Inuk sa iyang mga tiil. Gapapadpad siya sa balod ug sa hangin ug sa panumdoman.

Gamit ang uwahing salapi nga gitagana kaniya, nahibalik si Apong Inuk sa dakbayan. Una siyang mituyo sa librarya. Misuhid siyang mga libro. Gikahisgot niya ang mga tawo. Gitakdo sa nangaraang magsusulat ang mga asoy kabahin sa minglabay nang katuigan. Gibuhi niya ang iyang kaugalingon sa pakilimos. Sa adlawan, didto siya sa sawang mangayo og hinabang. Sa hapon, kon wala siya magbasa, didto siya makit-ang makighinabi sa kinasang-an. Sa gabii, maabtan na lang siya sa katulogon pagpinanday sa iyang tinagik. Sa iyang mga damgo, naghunahuna gihapon siya sa angay nga sulaton. Wala na siyay gisuod aning mga panahona. Walay bisan usa ka higala.

Dangtag pito ka tuig, nahugpong na niya ang mga sugilanon sa minglabay—gikan sa unang pagmata sa katawhan hangtod sa kasubangan sa bag-ong siglo. Gibuhi niya ang karaang katawhan pinaagi sa pagdibuho kanila nga wala limori ang ilang pagka tawo. Gipangita niya ang uyok ug kinutoban sa mga tinguha. Gilakbit niya ang hataas nga panahon sulod sa naratibo sa iyang minugnang mag-aasoy nga walay kamatayon.

Gitapok niya ang mga panghitabo sulod sa usa ka hapin nga anaay kapin pito ka libo ka panid. Ang tinta nga nangluta sa matag pahina, gagikan sa tinubdan sa iyang mga luha. Aduna usay mga parapo nga gitubdan sa singot. Adunay mga pulong nga gagikan sa dugo. Nalipay siya sa iyang nabuhat. Apan bisan sa kamaalamon niya sa pinulongan, gibunyagan ra niya sa yanong ulohan ang uwahi niyang kasulatan: “Ang Kasaysayan.”

Sa adlaw nga buot na niyang taposon ang tanan, gibilin niya ang nahingpit nang libro sa kamot sa usa ka tinun-an. Gibiyaan dayon niya ang gingharian. Misugod siyag takas sa bukid. Mao rag bangkaw ang bukid nga mitusak sa langit: ang balaang bukid sa Unambatu. Mao kiniy gialirongan sa mga dakbayan sa balaang gingharian sa Arbata.

Habog kaayo ang namuting taluktokan sa bukid. Anaa kini masangko sa hataas nga mga panganod. Miinat kini ngadto sa bahin sa langit diin ang tawo dili na makaginhawa.

Apan gipadayon kini niyag saka, kutob sa gidal-an sa naniguwang na niyang mga tuhod, ug sa naghikapos na niyang ginhawa.

Miabot si Inuk sa usa ka pangpang. Talisalop ang Adlaw. Kalalawan kadto sa Isda. May kamig nang malisod panalipdan sa nigpis nga mga panapton nga nagbukot kaniya, gahaklop sa tibuok niyang lawas. Gapikot ang iyang mga mata nga ming-aninaw sa hanap nga kanaypan. Sa iyang gibarogan makita, taliwa sa gigabonan na niyang panan-aw, ang gitagboan sa yuta ug sa dagat, ug sa dagat ug sa kapanganoran. Sa ibabaw, nag-anam kaabli ang kawanangan.

“Unahan Sa Gindailan... Unahan... ang basahon sa bantogang si Ardalyan. Nahimo ko ba kahang nalabwan ang imong sinulat, o, Bantogan? O, Langit! Langit nga mahayag! Mahayag sa kabituonan! Aniay buhi nga nagmakuli! Kahadlok, kahadlok gayod tingali... O, Bathala! Hain man tong kamatayon nga imong gisaad? Hain ang makahahadlok nga kataposan nga gipatim-aw mo kadtong tua ako sa dagat? Hidul-an na sa usa ka siglo ug tunga nga imo akong gitanggong sa gahom sa kahadlok. Apan nganong wala man ako biyai sa ginhawa ning akong baba? Nganong gitugotan mo, Kapalaran, nga maunhan ako sa akong mga pinangga? Nan, ania ako dinhi karon, nagpaduol kaninyo nga nanan-aw sa kahitas-an. Saksihi ang uwahi nakong pasundayag. Ako ang tawo kansang bansagon nahikalimtan na sa katuigan! Sakmiton ko na ang inandaman ninyong katalagman, Mga Bathala! Dawata, dawata ako, Mga Bathala!”

Midiyong siya sa bung-aw. Namaliskog ang iyang mga tudlo pagpangupot sa ngilit sa pangas. Nag-arko ang iyang bukubuko sa katuskig ug kaniwang. Gahulat na kaniya ang paglayat. Nagtaklap kaniya ang kabugnaw sa habog nga simod sa bukid. May utlanan nga tin-aw na niyang mahikaplagan. Apan! Apan ang pagpangaraan sa iyang panalaw sa kamatayon nanghimug-at na sa uyok, sa iyang kahiladman. Ang kurog sa iyang mga tuhod misangko na sa tibuok niya nga lawas. Naglibog na siya kon hain niadtong kurog ang iya sa kamig, ug kon hain ang iya sa kahadlok, sa kataslak, sa katalaw!

Mibarog siya. Wala siya makatuo. Mipunit siya og bato. Iya kining gilabay. Ang giluum-luom sa iyang ginhawaan karon anam-anam na nga nanglibkas sa iyang tutunlan.

Agik-ik... Agak-ak...! Bahakhak!!!

Mitubag ang wanang kaniya. Mikatawa pod kini! Nagkinataw-anay sila sa halapad nga awaaw. Miduyog og kagaka ang bung-aw. Paglabay sa hangin, nangapalid ang nangahup-ak nga mga bato, mingbahikhik. May tihol sa dalimuos. Mibalikos ang huros nga nanalidhay. Gigitik ang nalangas nga kalikopan. Nagsalimuang sa kabuang sa kahigayonan. Bahakhak! Bahakhak!

Mitalikod ang tiguwang. Milakaw siya nga gayuhoy, hangtod nga nahanaw siya; gitukob siya sa gaaliwaros nga kabugnaw. Gipapas sa hagupaas ang agi sa iyang mga tunob.

Apan, nagpabilin da gihapon kuno ang katawa. Nagpabilin ang way kahumanang katawa. Ug kining katawa, sa gikaingon pa sa manungas didtong dapita sa bukid sa tanghaga, madunggan ug madunggan sa gihapon—dili mapugas ang kasadya! Ang kasadya ang kabilin sa aginod sa katuigan.

Ako, ako nga nahibawo niini, gilumsan sa dili matungkad nga kasub-anan...

KATAPOSAN